

şayan bu bilginler zümresi, "heveskâr-ı ulûm ve maârif olanlardan her kim tederrüse tâlip olur ise onu tâlim etmeyi yahut ettirmeyi" (Cevdet, XII, 184) gaye edinerek bir araya gelmiş ve âdeta bir cemiyet gibi faaliyet göstermişlerdir.

Cemiyetin masrafları herkesin kendi gücüne göre yapacağı bir ödeme ile karşılanacak ve üyelerden birisi görevli olarak İstanbul'dan ayrılrsa bile payına düşeni gönderecekti. Verilen derslerden de herhangi bir ücret alınmayacaktı. Fenî konulardaki dersler Şânîzâde, edebiyata dair dersler ise Ferruh Efendi tarafından yapılacaktı (a.g.e., XII, 184).

Topluluğun esasını oluşturanlardan biri durumundaki İsmâil Ferruh Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere'ye gönderdiği (1797-1800) ikinci ikamet elçisi olarak görevini titizlikle yapmış, ancak politikadan hoşlanmadığı için İngiltere'de üç yıldan fazla kalmamıştır. Yurda dönüşünden sonra da siyasî meselelerle pek ilgilenmemiş, hayatının son yıllarını ise yalnızca ilim ve edebiyat çalışmalarıyla geçirmiştir (Kuran, s. 41). Kaynaklarda âlim, fâzıl ve şair olarak tanıtılan İsmâil Ferruh Efendi'nin, ilki 1282'de (1865) olmak üzere birçok defa basılan *Mevâkıb* adlı tefsir tercümesi ve bir *Meşnevî* şerhi olduğu bilinmektedir (Sicill-i Osmânî, IV, 14). İsmâil Ferruh Efendi'nin 1830'da tamamladığı *Mevâkıb* tefsiri, daha önce de Türkçe'ye çevrilen fakat yayımlanmamış olan Hüseyin Kâşifî'nin *el-Mevâhibü'l-âliyye* adlı Farsça tefsirinden tercüme edilmiştir (Hamidullah-Yaşaroğlu, s. 127).

Cevdet Paşa tarafından yine topluluğun esas unsurlarından biri olarak gösterilen Kethüdâzâde Ârif Efendi, haftada iki gün bu meclise devam ederek felsefî ve edebî konularda gerçekleştirilen sohbetlere katılmıştır. Devrinde İslâm felsefesi alanında şöhret kazanmış olan Kethüdâzâde Ârif Efendi, XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşayan fikir adamlarının başında gelmektedir. Cevdet Paşa, cemiyet mensuplarının bu toplantılarda edebî sohbetler ve şiir müsabakaları da yaptıklarını belirtmektedir. Burada zaman zaman okunan ve beğenilen şiirleri daha sonra Recâizâde Ahmed Cevdet Efendi bir araya getirmiş ve bunlar *Nevâdirü'l-âsâr* adıyla kardêşi Şâmil Efendi tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1256).

Kethüdâzâde menâkıbında, topluluğun asıl unsurlarını oluşturan bu isim-

lerden başka matematiğe dair eserleri olan Tevhid Efendi (ö. 1870), Rumeli kazaskerliği pâyesine kadar yükselen Çerkesli Mehmed Râfî (ö. 1840), Muzika-i Hümâyun Farsça hocası ve *Menâkıb-ı Kethüdâzâde*'yi tertip eden Emin Efendi, Murad Molla şeyhi iken sonradan müşirliğe yükselen Nusret Efendi (ö. 1894), Tersane mektupçusu Ali Said Efendi, Tersane muhasebecisi Dede İsmâil Efendi, Münecimbaşı İbrâhim Edhem Efendi, şair Safvet Efendi, Kabûlî Mehmed Paşa, Yusuf Kâmil Paşa ve Hâcegân Süleyman Rûhî Efendi gibi simaların da toplantılara devam eden ve oradan yetişen kimseler olduğu belirtilmektedir.

Beşiktaş Cem'iyet-i İlmiyyesi ve çalışmaları hakkında zaman zaman birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüşse de bunlar genellikle belirli bir kaynağa dayanmayan hükümlerdir. Bu konuda geniş araştırmayı yapan Ekmeleddin İhsanoğlu da bu tür değerlendirmelerin tutarsızlığını belirtir. Ona göre şeklen ve hukuken bir cemiyet özelliği taşımayan bu gruba mütecânis bir arkadaş topluluğu olarak bakmak daha doğru olur. Aralarında ilmî ve entelektüel bir yakınlık ve anlayış bulunan cemiyet mensupları, devrin İslâmî, tabii ve riyâzî ilimlerini bilen ve aynı zamanda Batı düşüncesini de tanıyan kimselerden oluşan bir topluluk veya grup hüviyetindedir.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması ile birlikte Bektaşî tekkelerinin kapatılması sırasında topluluk mensupları da Bektaşîlik'le suçlanarak sürgüne gönderilirler. Bektaşîlik'le en küçük bir ilgilerinin bulunmadığına inanan Cevdet Paşa topluluk mensuplarının bu şekilde itham edilmelerine şaşar ve bunda şahsî düşmanlıkların payı üzerinde durur. Ona göre bu sürgünün bir başka sebebi de muhtemelen cemiyet üyelerinden Melekpaşazâde Abdülkadir Bey gibi bazılarının -kendi tabiriyle- "mezhebi meşrebinden geniş ve lâubali" olarak tanınmaları, bu yüzden de saray ve halk nezdinde makbul kişiler sayılmamalarıdır. Nitekim Lutfî Efendi de bunların halk nazarında "mezhepsiz" sayıldıklarına işaret etmektedir (*Tarih*, I, 169). Bektaşî tekkelerinin kapatılması ve Bektaşîler'in cezalandırılması için sarayda toplanan mecliste cemiyet mensuplarının durumunun tartışıldığı da bilinmektedir. Nitekim Şânîzâde'nin sürgünden iki ay sonra serbest bırakılmasına dair bir ferman gön-

derilmesi, Melekpaşazâde'nin bir yıl sonra İstanbul kadılığına tayini, Ferruh Efendi'nin tefsir çalışmasını tamamlaması için sürgün yerinin Kadıköy'e çevrilmesi, onların Bektaşîlik'le herhangi bir ilgileri olmadığının delili olarak kabul edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lutfî, *Tarih*, I, 168 vd.; Cevdet, *Tarih*, XII, 183-185; Emin Efendi, *Menâkıb-ı Kethüdâzâde Mehmed Ârif Efendi*, İstanbul 1305, s. 189, 190, 218, 345; *Sicill-i Osmânî*, IV, 14; Fatma Âliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul 1332, s. 4-25; Mahmud Cevat, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul 1338, I, 69; Nezaht Lezgi, *Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi* (lisans tezi, 1946), Türkiyat Enstitüsü, nr. 257; Muhammed Hamidullah — Macit Yaşaroğlu, *Kur'an-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*, İstanbul 1965, s. 127; Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri*, Ankara 1968, s. 41; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1969, s. 393; Cemal Kutay, *Örtülü Tarihimiz*, İstanbul 1975, I, 98 vd.; Tanpınar, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 113-114; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 229; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devleti'nde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri: I. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu (3-5 Nisan 1987)*, İstanbul 1987, s. 3; a.mlf., "19. Asrın Başlarında Tanzimat Öncesi Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi Olarak Bilinen Ulemâ Grubunun Buradaki Yeri", a.e., s. 43-47; Ebüzziyâ Tefvik, "Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi", *Mecmûa-i Ebüzziyâ*, IV/39, İstanbul 1302, s. 1236-1239; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizâm-ı Cedid Ricâlısından Valide Sultan Kethüdâsı Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüdâzâde Ârif Efendi", *TTK Belleten*, XX/79 (1956), s. 485 vd.; R. Ekrem Koçu, "Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi", *İst.A*, V, 2574-2575; *TA*, VI, 245.

 KÂZIM YETİŞ

BEŞİKTAŞ MEVLEVİHANESİ

İstanbul Beşiktaş'ta kurulan ve Çırağan Sahilsarayının büyüülmesi sebebiyle sonradan yıktırılan Mevlevî tekkesi.

İstanbul'daki Mevlevî âsitanelerinden olan tekke, Vezîriâzam Damad Ohrili Hüseyin Paşa tarafından 1622'de halen Çırağan Sarayı'nın bulunduğu yerde kurulmuştur. Gelibolu Mevlevîhânesi'nin bânisi ve ilk postnisini Ağazâde (Yeniçeriağazâde) Şeyh Mehmed Hakîkî Dede Efendi, kendi mensuplarından olan Hüseyin Paşa'nın ricası üzerine Beşiktaş Mevlevîhânesi'nin meşihatını da üstlenmiştir. Kaynaklarda belirtildiğine göre Ağazâde Mehmed Efendi her iki meşihati bir-

likte sürdürmüş, küçük bir yelkenliyle Gelibolu-İstanbul arasında gidip gelerek **mukabele*** günü olan çarşambaları bir hafta Gelibolu'da, bir hafta Beşiktaş'ta geçirmiştir. Bu yelkenlinin bir maketinin tekkenin son günlerine kadar semâhânenin tavanında asılı olduğu söylenmektedir. Ağazâde Şeyh Mehmed Efendi, II. Osman ile birlikte Hüseyin Paşa'nın da yeniçeriler tarafından öldürülmesinden (1622) bir müddet sonra Gelibolu'daki dergâhına dönmüş ve orada vefat etmiştir (1653). Daha sonra mevlevîhâneye sırasıyla Süleyman (ö. 1654), Hüseyin (ö. 1660), Nâci Ahmed (1663'te şeyhlikten azledildi), Çengî Yüsun (ö. 1669), Eyyübî Mehmed Memiş (ö. 1723), Ahmed (ö. 1764), Mehmed Sâdık (ö. 1764), Tokadî Abdülhad (ö. 1766), Trablus şeyhi Ahmed (ö. 1771), Hattat Yüsun Zühdî (ö. 1817), Trablusşamlı Mahmud (ö. 1819), Ermenekşeyhizâde Mehmed Kadri (ö. 1851), Mehmed Said (ö. 1853), Hasan Nazîf (ö. 1862) ve Hüseyin Fahreddin (ö. 1911) dede efendiler postnişin olmuşlardır.

III. Selim, kız kardeşi Beyhan Sultan'dan devraldığı Çırağan Sahilsarayını tamir ettirip genişlettiği sırada 1804 yılında Beşiktaş Mevlevîhânesi'ni yeniden inşa ettirmiş, II. Mahmud aynı sarayı 1836-1838 arasında büyütmek istediğinde Hanım Kadın Mescidi ve Eğribozlu Hacı Ahmed Ağa Mektebi gibi diğer bazı hayır eserleriyle beraber mevlevîhâneyi de yıktırarak arsasını saray arazisine katmıştır. Bu arada mevlevîhânenin bitişikteki Musâhib Abdî Bey Yalısı'na nakledildiği ve sultanın saraya eklenen bölümde kalan Mevlevî kabirlerinde her gece kandil yaktığı bilinmektedir. Sultan Abdülazîz, ağabeyi Sultan Abdülmecid'in 1276'da (1859-60) yıktığı Çırağan Sahilsarayının yerine eskisinden daha büyük ve iddialı olan bugünkü sarayını yaptırırken 1284'te (1867-68) mevlevîhâne olarak kullanılan yalıyı da yıktırınca Beşiktaş Mevlevîhânesi ikinci defa zarar görmüştür. Bu defa mevlevîhâne önce geçici olarak Fındıklı'daki Karacehennem İbrâhim Paşa Konağı'na, 1870'te de Maçka sirtlarında inşa ettirilen yeni binaya taşınmıştır. Beşiktaş Mevlevîhânesi'nin devamı niteliğindeki Maçka Mevlevîhânesi de ancak dört yıl ayakta kalabilmiş ve 1874'te halen İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi olarak kullanılan kışlaya yer açmak için ortadan kaldırılmıştır. O tarihteki

postnişin Hüseyin Fahreddin Dede Efendi, ailesi ve dedegânı ile beraber Eyüp Bahariye'de, bahçelerinde aynı yıl Bahariye Mevlevîhânesi'nin yapımına başlanan Hatab Emîni Mustafa ve Hüseyin efendilerin yalılarına taşınmıştır. Bu arada Hasan Nazîf Dede'nin naaşı önce Beşiktaş'tan Maçka'ya, sonra Maçka'dan Bahariye'ye, Mehmed Said Dede'ninki ise Beşiktaş'tan Bahariye'ye nakledilmiş, diğer kabirler Çırağan Sarayı'nın bodrumunda kalmıştır. 1987 yılında otel olarak kullanılan sarayın bodrumunda bulunan kabir ve mezar taşları Galata Mevlevîhânesi hazînesine nakledilerek koruma altına alınmıştır. Kuruluşundan itibaren zengin bir tasavvuf ve kültür ortamına sahip bulunan Beşiktaş Mevlevîhânesi IV. Mehmed, Mevlevî muhibbi III. Selim ve II. Mahmud başta olmak üzere hükümdarların ilgi ve yardımlarını görmüş, devlet ricâlinin, sanat erbabının uğrak yeri olmuş, bu ocağın birçok müsiķişinas ve şair yetişmiştir.

Beşiktaş Mevlevîhânesi'nin yerleşim düzeni ve mimarisi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Evliya Çelebi fevkanî konumdaki semâhânenin deniz kıyısında, dedegân hücrelerinin batı (kara) tarafında yer aldığını kaydeder; semâhânenin ceviz kaplamalarını ve nakışlı kubbesini över. *Hadîkatü'l-cevâmî* müellifi Ayvansarayî mevlevîhânenin başlangıçta bir mescid-semâhânenen ibaret olduğunu, mutfağı dahi bulunmadığını, sonradan genişletildiğini nakleder (bk. bibl.). Böylece söz konusu kuruluşun önceleri mütevazî bir zâviye niteliğinde olduğu, zamanla tam teşekküllü bir âsitâne niteliğine kavuştuğu anlaşılmaktadır. Musâhib Abdî Bey Yalısı'nın tâdil edilmesi sonucunda ortaya çıkmış olan bina ise elimizdeki rölöveye bakılırsa kare planlı ahşap bir semâhâneye sahipti. Doğu yönünde ortada giriş, yanlarda ikişer pencere yer alıyordu. Söz konusu açıklıklar yuvarlak yalancı kemerlerle donatılmıştı. Sağır olan güney duvarında eksenden kaydırılmış mihrap, güneybatı köşesinde kısmen mutriba ayrılmış olan fevkanî mahfile çıkan merdiven, batı duvarında türbeye bakan bir niyaz penceresi ile tâli bir kapı, kuzeybatı köşesinde de şerbethâne olması muhtemel yamuk planlı ufak bir mekân seçilmektedir. Kuzey yönünde semâhânenin selâmlık ve harem bölümlerine bitişik olduğu tahmin edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I, 450; *Âsitâne Tekkeleri*, s. 13; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, II, 104-109; Osmanlı Müellifleri, II, 7; Mehmed Ziyâ, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, II, 242; Ergun, *Antoloji*, I, 36-38; II, 399, 405-406, 498-500, 507-511; Mualla Yaman, *Çırağan Sarayı Tarihi* (lisans tezi, 1946), İÜ Ed.Fak., Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 337; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 12; A. Süheyl Ünver, "Beşiktaş-Çırağan Mevlevîhanesi Hakkında", *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, Konya 1978, s. 165-171; a.m.f., "Beşiktaş Mevlevîhanesi" (Süleymaniye Kütüphanesi'ne devredilen özel evrakı içinde); M. Orhan Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978)*, İstanbul 1979, s. 47; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Taysî), s. 71-72; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 339; Erdem Yücel, "İstanbul Mevlevîhâneleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, XI/58, İstanbul 1969, s. 28-33; a.m.f., "Yok Olan İstanbul Mevlevîhâneleri", *TTOK Belleteni*, LX/339 (1977), s. 2, 7; a.m.f., "Beşiktaş (Bahariye) Mevlevîhânesi", *STY*, XII (1982), s. 161-168; Muzaffer Erdoğan, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhâneleri", *GDAAD*, sy. 4-5 (1976), s. 15-46; M. Sertoğlu, "Dolmabahçe'den Beşiktaş'a", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 9, İstanbul 1977, s. 66-77; Pars Tuğlacı, "Çırağan Mevlevîhanesi", *Tarih ve Toplum*, XIII/73 (1990), s. 44-45; "Bahariye (Beşiktaş-Maçka) Mevlevîhânesi", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, II, 975-981.

M. BAHA TANMAN

BEŞİR

(البشير)

Hz. Peygamber için kullanılan isim veya sıfatlardan biri.

Sözlükte "müjdelemek; güler yüzlü olmak, güler yüze karşılamak" anlamlarına gelen **beşir** kökünden türetilmiş bir sıfat olup "müjdeleyen, güler yüzlü ve sevenen olan" demektir. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de yedi defa **nezîr*** ile birlikte Hz. Peygamber'e ve aynı mahiyette bir defa da Kur'an'a (Fussilet 41/4) nisbet edilmiştir.

Bizzat Hz. Peygamber'in de beşir sıfatını kendisine nisbet ettiği sabittir (Nesâî, "İmân", 6). Kur'an'da **tebşîr** (müjdelemek) fiili Allah, Hz. Peygamber ve Kur'an-ı Kerim için kullanıldığı gibi bunun ism-i fâilî olan **mübeşşir** de hem geçmiş peygamberler hem de Hz. Muhammed için kullanılmıştır. Bu istimal tarzı hadislerde de mevcuttur (meselâ bk. Buhârî, "Tefsîr", 48/3, "Tevhîd", 20).

Beşir veya tebşîr "müjdelemek yani iyi bir haber vermek, sevindirici bir sonucu bildirmek" mânasına gelmekle birlikte Kur'an-ı Kerim'de kinâye ve istihza yoluyla "üzücü bir haber" ve elem verici bir